

UN NOU MONUMENT EPIGRAFIC DIN ESTUL DACIEI ROMANE

de RADU ARDEVAN, CORNELIU BELDIMAN, JENŐ ZEPECZANER

În luna octombrie a anului 1987, în zona sudică a municipiului Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) s-au executat importante lucrări de construcții. În timpul săpării fundațiilor unui bloc de locuințe pe Bulevardul 1 Mai, în spatele cinematografului „Olimpia” (fig. 1), a ieșit la iveală un monument antic de piatră¹. Este vorba de o stelă funerară din calcar, avînd o inscripție latină. Alături de ea sau în perimetrul respectiv nu s-au semnalat alte materiale arheologice². Indubitabil, piesa se afla în poziție secundară, fiind probabil reutilizată în epoca modernă ca material de construcție într-una din clădirile demolate acum. Pînă în prezent, este singura inscripție lapidară romană descoperită în această localitate și în zona înconjurătoare³. Stela se află acum în colecțiile Muzeului din Odorheiu Secuiesc (nr. inv. 7617).

O examinare atentă arată că monumentul a suferit deteriorări. O fractură a dus la pierderea părții inferioare; lipsește și partea superioară, cu relief-medalion (?), aceasta pîrînd a fi fost decupată intenționat⁴. În schimb inscripția, încadrată într-un chenar simplu, s-a păstrat aproape în întregime (fig. 2 și 3); lipsește eventual doar începutul, cu formula *D(is) M(anibus)* — dar ea nu era neapărat necesară.

Dimensiunile actuale sînt următoarele: înălțime 115 cm; lățime 86 cm; grosime 18 cm. Cimpul inscripției are 95×65 cm (partea scrisă acoperă doar 65×30 cm), iar chenarul simplu este lat de 10 cm (bordura oblică atinge o lățime de 3 cm). Literele au 4,5 cm înălțime; distanța între ele variază între 1—1,5 cm, iar cea dintre rînduri este de cca 2 cm.

Redactarea textului denotă o oarecare neglijență. Cele 5 rînduri ale inscripției ocupă doar 2/3 din cimpul afectat textului; totuși, pe alocuri literele au fost „inghesuite”: în r. 2 ultima literă (un *I*) a fost scrisă mai mică, chiar pe bordura oblică a chenarului. Lățimea literelor variază mult și, în general, ele nu se încadrează într-un pătrat. Unele haste (*V* aproape totdeauna; *N* în r. 2, 3 și 4; *X* în r. 4 etc.) nu au fost trasate chiar drept. În general însă aspectul scrisului este destul de îngrijit. Nu

¹ Ținem să adresăm și pe această cale mulțumirile noastre ing. Simon Ferenc, care a semnalat imediat descoperirea Muzeului din Odorheiu Secuiesc și a acordat sprijinul pentru salvarea piesei și transportarea ei la muzeu.

² Verificarea s-a făcut imediat după descoperire de către J. Zepezcaner.

³ IDR, III/4, p. 204—205.

⁴ Urme de daltă, vizibile mai ales la partea superioară dorsală.

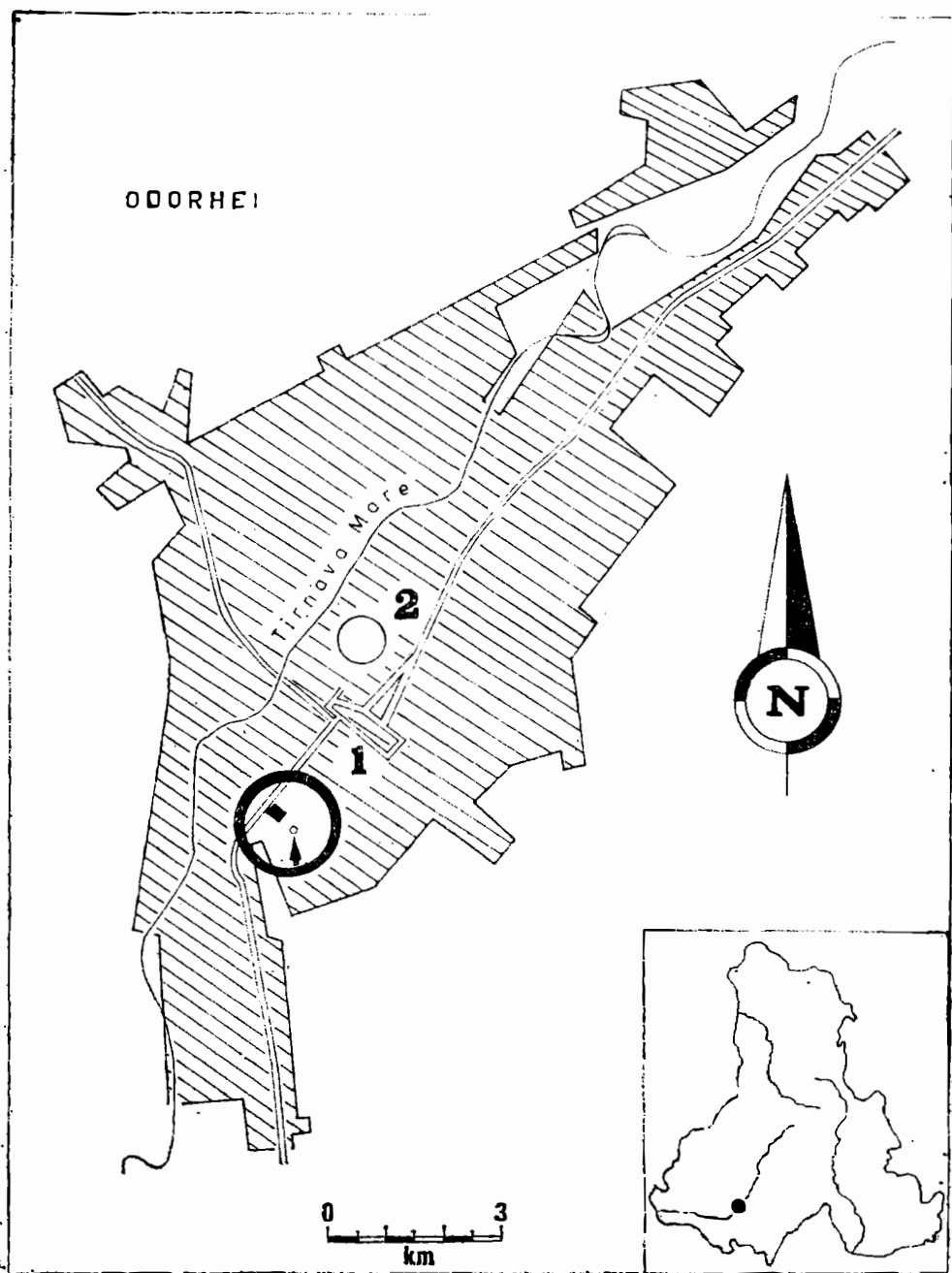

Fig. 1. Planul municipiului Odorhele Secuiesc: locul descoperirii inscripției (1); locul presupus al castrului roman (2).

apar ligaturi⁵, literele sînt clare, *A* are hastă orizontală. În r. 5, între ultimele cuvinte există o *hedera distinguens*, redată foarte schematic; nu se disting puncte despărțitoare între cuvinte⁶. În sfîrșit, se văd elar liniile ajutătoare ce marchează lățimea rîndurilor (mai ales în r. 4—5). Fără îndoială, lapidul s-a străduit să dea inscripției un aspect cit mai îngrijit.

Fig. 2. Stela funerară de la Odorheiu Secuiesc — foto.

Textul a suferit puternice corodări în sol, mai ales în partea superioară. Cel mai adesea, literele au haste scurte la capete, gravate adînc. Datorită acestor două cauze, apar uneori forme neclare, fiind greu de apreciat dacă avem în față un *I*, un *T* sau un *L* (fig. 2 și 3).

⁵ În r. 3, legătura dintre literele *A* și *E* din cuvîntul *VIRGINIAE* este, fără îndoială, o simplă eroare de lapid.

⁶ Acest aspect s-ar putea datora naturii pietrei și corodărilor ulterioare.

Lectura nu ridică dificultăți deosebite. Textul este următorul :
*Ael(ius) Equest(er) vet(eranus) ex(centurione)/Aureliae Iuiuni coniugi/
 virginiae bene merenti/conquen. vixit annis LX/posuit titulum et sibi.*

Traducere : Aelius Equester, veteran, fost centurion, Aureliei Iuiunis, soției luate ca fecioară care a binemeritat, cu care a trăit 60 de ani, i-a pus monumentul și lui însuși.

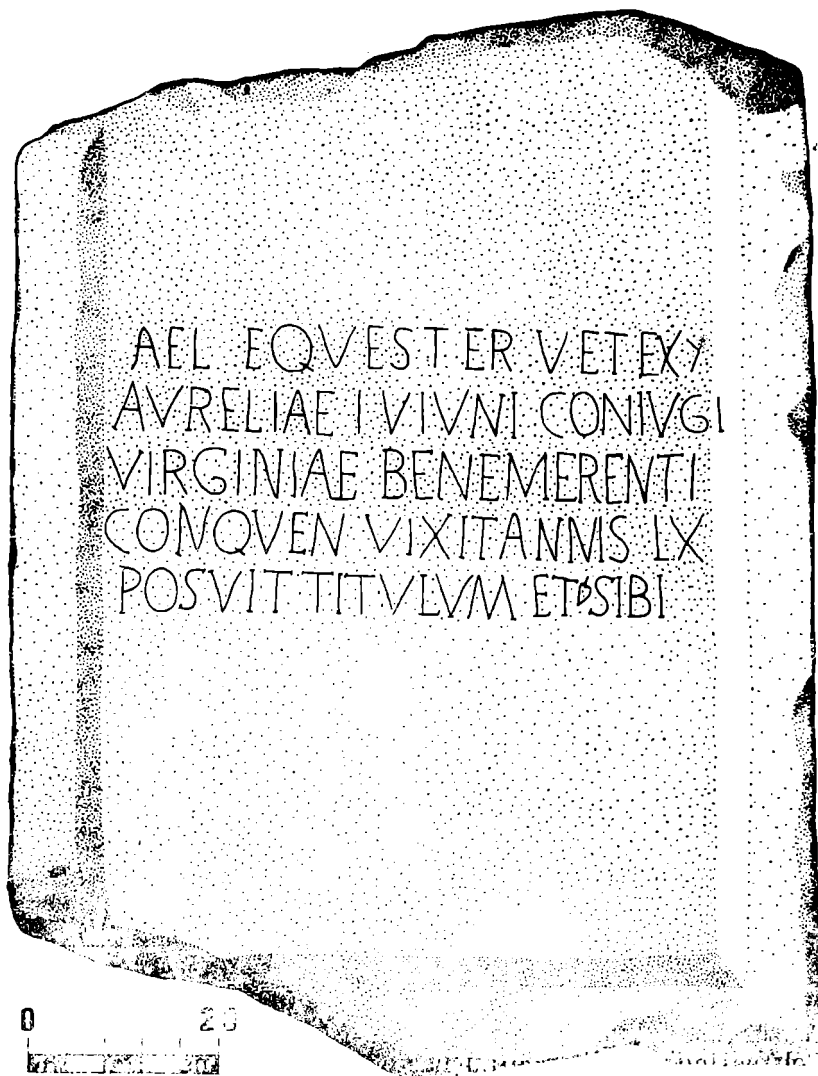

Fig. 3. Stela funerară de la Odorheiu Secuiesc — desen.

Formularea este puțin neobișnuită. Centurionul care înalță stela nu-și menționează unitatea militară în care a slujit (ceea ce susține apartenența lui la garnizoana din localitate) și nu consemnează nici vîrsta soției decedate. Structura textului (cu dedicantul la început, apoi numele per-

soanei decedate) și formula de încheiere sînt mai puțin frecvente, totuși nu fără analogii⁷; la fel, expresia *coniux virginia*⁸.

Numele soției l-am citit *IVIVNI*; și lectura *TVIVNI* părea probabilă, totuși prima literă nu pare să fi avut o hastă orizontală, cum are fiecare *T* cert. În r. 4, numărul care încheie rîndul ne-a părut a fi 60 (*LX*) și nu 9 (*IX*); *L* și *I* sînt ușor de confundat (vezi r. 1—2), dar în cazul de față hasta orizontală a lui *L* este clar vizibilă. Longevitatea deosebită a celor doi soți atrage atenția, dar cazuri similare se mai cunosc⁹. Remarcăm și cuvîntul *CONQVEN* din r. 4; evident, este vorba de o formă incorectă pentru expresia *CVM QVA*. Asemenea erori se mai întîlnesc în latina provinciilor dunărene¹⁰.

Inscripția în discuție trebuie să fie produsul unor meșteri localnici. Toate trăsăturile grafice menționate pledează pentru datarea ei în sec. III e.n. La aceeași concluzie ne conduce lipsa *praenomen*-ului și numele de familie Aurelia.

Deși laconic, textul oferă cîteva informații prețioase. Dedicantul, Aelius Equester, cetățean roman, este centurion — desigur al unității militare cantonate în castrul de la Odorheiu Secuiesc. Cercetările arheologice de pînă acum n-au identificat cu certitudine locul acestuia¹¹, dar existența lui este neîndoielnică¹²; oricum, a existat o așezare romană întinsă¹³. Ștampile tegulare dovedesc staționarea aici a cohorței *I Ubiorum*¹⁴, căreia îi va fi aparținut și centurionul atestat acum¹⁵.

Soția lui trebuie să fi fost și ea cetățeană romană. Numele *AVRE-LIA* și datarea generală pledează pentru o familie ce primise cetățenia prin *Constitutio Antoniniana*. Prin urmare, inscripția poate data cel mai devreme din al doilea sfert al sec. III e.n. Cît despre celălalt nume, pentru o cetățeană romană el trebuie să fi fost un *cognomen* și nu un patronimic la genitiv. Persoana decedată se numea *Aurelia Iuiunis*. Acest *cognomen* nu este roman; nu l-am găsit în nici unul din repertoriile

⁷ Vezi de exemplu IDR, II, 37 și III/2, 452.

⁸ Un singur exemplu accesibil: ILS, 7648 = CIL, XIII, 2000 din Lugdunum (*coniux virginia*).

⁹ În Dacia vezi de pildă: I.I. Russu, Acta MN, 5, 1968, p. 454—456, nr. 3 (85 ani); R. Ardevan, I. Hica-Cimpeanu, Acta MN, 22—23, 1985—1986, p. 542, nr. 1 (83 ani). Inscriptia din Lugdunum citată mai sus consemnează o căsnicie de 48 ani.

¹⁰ H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1978, p. 292, 241, 316. Cf. și IDR, III/2, 430.

¹¹ G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, Materiale. 10, 1973, p. 347—348; IDR, III/4, p. 204—205 (cu bibliografia). Cercetări recente au dus la descoperirea unei mari cantități de material arheologic roman lîngă bastionul de SV al cetății medievale, iar la est de municipiu s-a precizat existența unor turnuri romane și *burgi*; toate acestea pledează pentru localizarea castrului în vatra localității. Cf. G. Ferenczi, I. Ferenczi, Acta MN, 15, 1978, p. 91—92; Șt. Ferenczi, *Castrul roman de la Odorhei, jud. Harghita și Cercetări pe lîngă de est al Daciei*, comunicări la A XVII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1982, Ploiești, martie 1983. Adresăm mulțumiri dr. I. Ferenczi pentru informațiile suplimentare furnizate.

¹² *Ibidem*.

¹³ TIR, L 35, 54—55; D. Tudor, *Orașe, ținuturi și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 276—277.

¹⁴ CIL, III, 25 a; I. Piso, D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 285 (v. și notele 123—124, cu toată bibliografia); IDR, III/4, 262.

¹⁵ Pentru *centuriones* din cohortele auxiliare, cf. A.v. Domaszewski, B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967, p. 56—59.

onomastice accesibile nouă¹⁶. Nici numele *Tuiunis*, luat și el în considerare, nici alte forme posibile¹⁷ nu figurează în acestea. Nume înrudite cu *Tuiunis* ori intrucitva similare au fost întâlnite în câteva inscripții, numai în teritorii locuite de celti¹⁸. Fără îndoială, acesta este un nume celtic. *Tuiunis* este similar nu doar ca formă, ci și ca arie de răspindire; nume ce încep cu *Iu-*, *Iur-*, *Ira-* apar în lumea celtică¹⁹. Din Pannonia se cunoaște o inscripție cu numele *IVIVNI*²⁰. Fără a putea oferi alte lămuriri, considerăm că acest nume nu poate fi decît celtic.

În cazul de față, numele pledează pentru o origine locală. Aurelia Iuiunis este descendenta unei familii de obîrșie celtică, recent încetățenită; asemenea grupuri de celti existau cu siguranță în provincia Dacia, chiar în apropiere de actualul Odorheiu Secuiesc. Mai întîi, unitatea cantonată aici venea din valea Rinului, zonă de interferențe celto-germanice²¹; în sec. III ea își va fi completat efectivele cu precădere din Dacia și provinciile învecinate²². Mai important ne pare faptul că văile Tirnavelor sînt un teritoriu unde abundă coloniștii veniți din Pannonia și Noricum, cu un pronunțat specific provincial²³. Prezența unui nume celtic nu mai înseamnă în această epocă neromanizare, ci doar o tradiție de familie ori de grup. Ca și alți coloniști, pannonii și noricii de neam celtic se integrează în societatea provincială sub semnul romanității. Dintre aceștia va fi provenit și soția centurionului amintit.

Cu toate deficiențele, altminteri minore, de scriere și limbă, inscripția discutată cu prilejul de față este un document de bună civilizație romană într-o zonă din estul provinciei Dacia, îndeobște săracă în vestigii majore.

¹⁶ Cităm câteva repertorii consultate: W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, B. Braunschweig, 1863–1870; Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933; Fr. Preisigke, *Namenbuch enthaltend alle (...) Menschennamen soweit sie in griechischen Urkunden (...) Ägyptens sich vorfinden*, Heidelberg, 1922; H. Wuthnow, *Die semitischen Personennamen in griechischen Inschriften und Papyri des norderen Orients*, Leipzig, 1930; J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden, 1961; A. Holder, *Alt-keltischer Sprachschatz*, Leipzig, 1897, 9. Lieferung, 1–III; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967; idem, *Ilirii*, București, 1969; L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Pragă, 1964; L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, I, Paris, 1963.

¹⁷ Am căutat fără rezultat și nume cu grafie posibil similară, chiar dacă era evident că pe piatră în discuție nu este vreunul din ele (*Tutuni*, *Lutuni*, *Laiuni*, *Luluni* etc.).

¹⁸ Hispania: Toutonus (J. Vives, *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona, 1972, nr. 2423, 2553, 4843, 5141, 5846 a), Tuloni(o) (*Ibidem*, 944, 6108), Tuouta (*Ibidem*, 3475); Britannia: Tattu-, Tulu- (A. Holder, *op. cit.*, 1985, 2023); Noricum: Tut-, Tutati-o, Tutuina, Tutula (*Ibidem*, 2021, 2023). În Pannonia, la Aquincum, un Tuio (CIL, III, 3602).

¹⁹ A. Holder, *op. cit.*, 85–99 (mai ales 96).

²⁰ CIL, III, 12034, 10.

²¹ H. Schmitz, RE, VIII, A, 1 (1955), 532–545, s. v. *Ubii*.

²² K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 50.

²³ I. Mitrofan, ActaMN, 18, 1931, p. 103–103. Vezi și situația de la Cașolț și Calbor (D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980, p. 133–134, cu întreaga bibliografie).

UNE NOUVELLE INSCRIPTION DE L'EST DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

En 1987 on a découvert dans la ville d'Odorheiu Secuiesc (dép. de Harghita) un fragment de stèle funéraire romaine. Il porte une inscription entièrement conservée, écrite d'une manière assez soignée (115 x 86 x 18 cm ; le texte - 65 x 30 c 1).

On peut y lire sans difficulté :

Ael(ius) Equester vet(eranus) ex(centurione)/Aureliae Iuveni coniugi/virginiae bene merenti/conquen viavit annis LX/posuit titulum et sibi.

Les personnes mentionnées sont citoyens. Le caractère de l'écriture et du texte imposent la datation de la pièce au IIIe siècle, après la *Constitutio Antoniniana*. Le centurion Aelius Equester devait avoir déployé son activité dans l'unité militaire cantonnée ici (*cohors I Ubiorum*) ; de nombreux indices suggèrent l'existence d'un camp fortifié à Odorheiu Secuiesc (encore non identifié sur le terrain).

Le nom *IVIVNIS* semble être celtique. On remarque la présence des colons celtes de Pannonie et de Noricum dans la proximité de cet habitat.

L'inscription fait preuve d'un bon niveau de la civilisation romaine dans cet établissement situé à l'Est de la Dacie romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan d'Odorheiu Secuiesc. Lieu de découverte de l'inscription (1) ; lieu présumé du camp romain (2).

Fig. 2. La stèle funéraire d'Odorheiu Secuiesc.

Fig. 3. La stèle funéraire d'Odorheiu Secuiesc — dessin.

